

КИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЕР МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Иноятова Манзура Мирхабиб қизи¹, Исломов Ўткир Пирметович²

¹“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти”
Миллий тадқиқот университети, таянч докторанти;

²“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти”
Миллий тадқиқот университети PhD., доценти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15516184>

Аннотация. Ушбу мақолада республикада иқтисодиётини янада ривожлантириш ва эркинлаштириш шароитида тоғ олди ҳудудларида деградация ва эрозияга учраган яйловлардан самарали фойдаланиш йўллари ишлаб чиқиш мақсадида бу борадаги мавжуд муаммоларни аниқлаш, баҳолаш ва уларнинг ечимлари юзасидан муаян назарий ва услубий-амалий ёндашувларни шакллантириш асослари билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ этишга бағишланган.

Калим сўзлар: Тоғ олди яйловлар, деградация, эрозия, иқтисодиётни эркинлаштириш, механизм, ерларни баҳолаш, сугориладиган ерлар ва сув.

Ҳозирги кунда дунё бўйича йилига қарийб 6,0 миллион гектар ер чўлланишга учрамоқда, ҳайдаладиган ерларнинг 40 фоиздан ортиғи ирригация ва мелиорация ишларида хато ва камчиликларга йўл қўйилгани сабабли деградацияга учраб, зироатчилик, қишлоқ хўжалиги экинлари етиштириш учун мутлоқ яроқсиз ҳолга келтирилган. Ер деградацияси-узоқ муддатли экологик маҳсулдорлигининг камайиши ёки табиий биологик хилма-хиллигининг озайиши ёки ташқи таъсирларга бардошлилигининг йўқолиши натижасида экотизимнинг бутунлигига салбий таъсир этувчи ер табиий салоҳиятининг ёмонлашуви шаклидир. Оддий сўз билан айтганда, ер деградацияси бу ер олдинги унумдорлигининг йўқолишидир.

Ўзбекистон Республикаси 2019-йил 20-майдаги 538-сонли “Яйловлар тўғрисида”ги қонунига асосан. Яйловлар чорва моллари учун озуқа бўлган ўсимликларнинг табиий қопламига эга ерлардир. Яйловлар умуммиллий бойлик бўлиб, давлат томонидан муҳофаза қилинади. Яйловлар чўлдаги, ярим чўлдаги, тоғ олдидаги, тоғдаги ва текисликдаги, сув билан таъминланган ҳамда сув билан таъминланмаган яйловларга ажратилади. Тоғдаги яйловлар мавсумий бўлиб, улардан йилнинг фақат муайян вақтида фойдаланилади. [1]

Тадқиқот объекти ва услублари: Деградация ва эрозияга учраган участкалар майдонлари рўйхатини тузиш ва улар жойлашган жойларни ер тузиш хариталарда акс эттириш, деградация ва эрозияга учраган яйловларни тиклаш, шу жумладан деградация ва эрозия жараёнларининг олдини олиш ва унинг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича бажарилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар ишлаб чиқиш.

Деградация ва эрозияга учраган яйловларни тиклаш бўйича чора тадбирлар амалга ошириладиган ҳудудлардаги мавжуд инфратузилма объектларини таҳлил қилиш ва манзилли рўйхатини шакллантириш учун Тоғ олди ҳудудларида деградация ва эрозияга учраган яйловлардан баҳорги ва кузги мавсумда деградацияга учраган яйловларда қурғоқчиликка

чидамли, табиий-иқлим шароитига мос, озубоқ кўп йиллик боғларни барпо этиш. Яйловлар бўйича ер тузиш чизмалари, яйловларни яхшилашнинг техник иқтисодий асосларини ва ҳўжаликларда ички ер тузиш лойиҳалари материалларини ўрганиш. [2]

Тадиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси: Деградация ва ерозияга учраган яйловлар асосан об-ҳавонинг ноқулай келганлиги, ёгингарчиликнинг камайиб кетиши ва об-ҳавонинг кескин исиб кетиши натижасида ўсимликларнинг сийраклашиб кетиш яйловларнинг тақирлашиши умуман олганда деградация ва ерозия ҳолати вужудга келади. Ҳозирги кунда об-ҳавонинг кескин исиб кетиши ва қурғоқчилик глобал муоммо бўлиб келмоқда.

1-расм. Тоғ олди ҳудудларида олиб борилган мониторинг ишлари

Ер ва яйловларнинг таназзулга учраши, ерозияланиши, қум ва чанг бўронлари, пичанзорларнинг йўқолиши, тупроқларнинг шўрланиши нафақат табиий-иқлим омиллари, балки ҳўжалик фаолияти агротехник тадбирларни нотўғри ўтказиш, чорва молларини ҳаддан ташқари боқиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланмаслик натижасида ҳам содир бўлмоқда.

Юза яхшилаш бу табиий яйловнинг табиий ўсимлик қопламини бузмасдан ҳосилдорлигини оширишга мўлжалланган чора-тадбирларни қўллашдир. Юза яхшилаш тизими, ўз навбатида, табиий ўтлоқдаги ўсимликлар анча қулай сув, ҳаво ва озубоқ режимларини яхшилаш йўли билан улардан узок муддат озубоқ олишга қаратилган. Бу тадбирлар ўтлоқ илдизпояли ва сийрак тупли бўлганда самарадордир. Агар ўтлоқда зич тупли ўтлар кўпайиб кетган бўлса, бундай озубоқ майдонларида екилган пичанзор ва яйловлар барпо этиш йўли билан яхшилаш маъқулдир.

Яйлов ўсимликларининг 35-45 фоизини тўйимлилиги юқори бўлган ўтлар ташкил этса, юза яхшилаш мақсадга мувофиқдир. Ўт қопламида озубоқлик қиймати юқори ўтлар кўрсатилгандан кам бўлса, юза яхшилаш тадбирларининг самараси кам бўлади, бундай ерларда тубдан яхшилаш чора-тадбирларини ўтказиш керак. Тубдан яхшилаш кам ҳосилли айниган табиий озубоқ майдонларида табиий турларни тўлиқ бузиб, ўрнига кўп йиллик юқори тўйимли озубоқ ўт қоплами барпо этишдир. [3]

Айрим тадбирларда ҳам юза, ҳам тубдан яхшилашда бажарилиши мумкин, масалан; дўнглик ва чуқурликларни текислаш шу чора тадбирларни олиб бориш керак. Натижада ўсимликларнинг ҳосилдорлигини сақлашни ва озубоқ ўсимликларни ривожлантириб, чорва молларини кўпайтиришдир. Яқин йилларда адир минтақаларида боқилаётган чорва ҳайвонларнинг сони кўпайиб кетиши яйлов экотуризмга бўлган антропоген таъсирлар кўпайганлиги, яйловларга бўлган тадиқнинг инсонлар томонидан

3-4 мартаба юқори бўлишига ва яйлов таназзулининг кучайишига ҳамда биологик хилма-хилликнинг тобора камбағаллашувига олиб келади.

Кейинги йилларда тез-тез тақрорланиб келаётган қурғоқчилик туфайли май ойи охиридан бошлаб чорва молларининг ўсимлик қоплами яхши бўлган чўл ҳудудларининг узоқ минтақаларига ёппасига кўчириб бориш зарурати туғилиб, бу тадбирлар учун каттагина маблағлар сарфланишига, соҳа самарадорлигининг кескин пасайишига сабаб бўлмоқда.

Бундан кўриниб турибдики ўсимлик қоплами яхши бўлган ҳудудларда ҳам чорва молларининг ҳаддан зиёд кўпайиб кетиши натижасида яйловларнинг пайҳон бўлиши, ҳосилдорлигининг пасайиши, озуқа сифатининг ёмонлашуви улардан узлуксиз фойдаланиш натижасида ўсимлик қопламининг бузилиши, биологик хилма-хилликнинг камбағаллашуви натижасида юзага келган. Ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, яйловлар ўсимлик қопламидаги турлар сони ҳозирги кунда кескин камайган. Яйловларнинг ҳосилдорлиги ва улардан олинадиган озуканинг сифати майдонларнинг тупроқ-иқлим шароитлари билан чамбарчас боғлиқ. Кўп жихатдан ўтлоқнинг хўжалик ҳолатига кам боғлиқ бўлиб, улардан нотўғри фойдаланиш натижасида ҳосилдорлиги кескин пасайиб кетмоқда.[4]

Хулоса қилиб айтганда кўп йиллик илмий тадқиқотлар натижасига асосланиб, кам ҳосилли табиий озуқа майдонларида яхшилаш чора-тадбирларини ўтказиб, улардан олинадиган озукалар ҳосилини 5-7 ва ундан ортиқ баробар кўпайтириш мумкин. Тоғ олди ҳудудларида деградация ва эрозияга учраган табиий яйловларининг кам ҳосилли табиий озуқа майдонларида яхшилаш чора-тадбирларини ўтказиб, тадбирлар ҳам юза, ҳам тубдан яхшилашда бажарилиши мумкин, масалан, уруғ сепиш, ўғитлаш, дўнглик, чуқурликларни текислаш шулар жумласига киради. Яйловлардан рационал фойдаланишни йўлга қўйиш ва қуйидаги шарт-шароитларга сўзсиз таяниш лозим:

- ✚ яйловларда молларни алмашлаб боқишни йўлга қўйиш;
- ✚ яйлов озукасининг йовчанлиги ва тўйимлилигини таъминлаш;
- ✚ яйлов озукасидан фойдаланиш меъёрига амал қилиш;
- ✚ мавсумий фойдаланишда уларнинг давомийлигини таъминлаш;
- ✚ чорва молларининг яйлов озукаси билан таъминланганлик даражасини мониторинг қилиб бориш;
- ✚ яйлов алмашиниш тизимини ишлаб чиқиш;
- ✚ яйловларнинг сув билан таъминланганлик даражасини кўпайтириш;
- ✚ яйловларни яхшилаш ва рационал фойдаланиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

Бу борада яйловлардан оқилона фойдаланишни ташкил қилиш учун тумандаги мутахассислар билан биргаликда ишчи гуруҳларни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 2 февралдаги "Ерлар деградациясига қарши курашиш тадбирларини мониторинг қилиш, баҳолаш ва ҳисобот шакллари ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг натижаларини чоп этиш тартиби" тўғрисидаги №50 сонли Низоми
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 февралдаги "Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тизимини

- такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5006-сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси. 30.04.1998 й.
 4. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ер кадастри тўғрисида”ги қонуни 1998 йил 28 август.
 5. Ўзбекистон Республикасининг “Яйловлар тўғрисида”ги 538-сонли қонуни, 2019 йил 20 май.
 6. Ўзбекистон Республикаси Ер ресурсларининг ҳолати тўғрисида Миллий ҳисобот. «Давергеодезкадастр» қўмитаси. Т.:01.01.2024 йил.
 7. Ю.Усманов. Деградацияга учраган суғориладиган ерларни тиклаш ва фойдаланишга киритиш механизмларини такомиллаштириш. Тошкент-“ТИҚХММИ” МТУ нашриёти-2024 йил.